१५.	अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्री जीवन – एक चिकीत्सक अभ्यास प्रा.डॉ. क्षिरसागर बी.एस.	८५
१६.	अण्णाभाऊंच्या 'पुढारी मिळाला' वगनाट्यातील राजकीय वास्तविकता प्रा.डॉ. कालिदास दिनकर फड	९०
१७.	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील क्रांतीवादाचा अभ्यास प्रा. हुरगुळे एन आर	९३
१८.	लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे जीवन आणि साहित्य प्रा.डॉ. जाधवर बापू देवराव	९९
१९.	दलित साहित्य आणि अण्णाभाऊ साठे कुरिल मिनाक्षी पुनमचंद	१०३
२०.	अण्णाभाऊ साठे : व्यक्ती आणि वाङ्.मय डॉ. पैकेकरी संगीता पांडुरंग	१०९
२१.	अभिजात साहित्यिक अण्णाभाऊ साठे : काल, आज आणि उद्या प्रा. प्रदीप मोहिते	११८
२२.	अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्रीमुक्तीवाद – एक अभ्यास प्रा.डॉं.भाकरे आर बी	१२३
२३.	अण्णा भाऊ साठे के उपन्यासों में अभिव्यक्त विद्रोह वाढेकर रामेश्वर महादेव, ज्योती शशिकांत कांबळे	१२८
२४.	मानव मुक्तीचे प्रणेते : अण्णाभाऊ साठे डॉ. भालेराव जे.के.	१३२
२५.	अण्णा भाऊ साठे : शाहिरी काव्यातील विद्रोह सोनाली लक्ष्मणराव इंगळे	१३६
२६.	आणाभाऊसाठे यांच्या वाङमयातील मानव मुक्तीचा विचार प्रा. शामल जाधव , प्रा. शेख गफूर अहमद	१४०
२७.	आण्णा भाऊ साठे : व्यक्ति एवं वाङमय ('संघर्ष ' के विशेष संदर्भ में) डॉ. अनघा तोडकरी	१४४
२८.	अण्णा भाऊ साठे : समतावादी विचारवंत प्रा. ज्ञानेश्वर बनसोडे , डॉ. महादेव गव्हाणे	१४६
२९.	आण्णाभाऊ साठे यांच्या कथेतील समाज वास्तव प्रा. श्रीमती रत्ना लाला जवरास	१५०

PRINCIPAL

ISBN : 978-93-83672-76-9

१५.

अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्री जीवन – एक चिकीत्सक अभ्यास

प्रा.डॉ. क्षिरसागर बी.एस.

इतिहास विभागप्रमुख

शिवाजी महाविद्यालय,हिंगोली

प्रस्तावना

भारतीय संस्कृतीने स्त्रीला स्वर्गाहून श्रेष्ठ मानले आहे. पारंपारीक समाजव्यवस्थेने जे स्त्रीला दुय्यम स्थान दिले होते तेच स्थान आजही कायम आहे. महाराष्ट्र हे पुरोगामी राज्य आहे. महात्मा गौतम बुध्द आणि महात्मा गांधीच्या मानवतावादी भूमिकेतून भारताकडे पाहिले जाते. मात्र आजही सामाजिक आणि राजकीय परिस्थिती पाहता आजची स्त्री खरच स्वतंत्र आहे काय? तिला विविध क्षेत्रांमध्ये मोकळेपणाने संचार करता येतो का? हा एक चिंतनाचा विषय आहे. महाराष्ट्रात महात्मा फुले, छत्रपती शाहू महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, आगरकर, महर्षी धोंडो केशव कर्वे, पंडीता रमाबाई या समाजसुधारकांनी जशा अनेक सुधारणा केल्या त्याचप्रमाणे साहित्यिक, कलावंत आणि लेखकांनी सुध्दा महिलांना समाजात मान, सन्मान मिळावा, तिची प्रतिष्ठा वाढावी यासाठी आपल्या लेखनीव्दारे स्त्री मनाच्या व्यथा, वेदना, तिचा हुकांर साहित्याच्या माध्यमातून मांडलेल्या आहेत. अण्णाभाऊ साठे प्रथमत: कलावंत होते. त्यांची कलेवर निष्ठा होती. हळूहळू त्यांच्या कलेची कदर होऊ लागली आणि अण्णाभाऊ साहित्य निर्मितीकडे झुकले. महाराष्ट्रात तमाशा ही अशा प्रकारची खास मराठी मातीतली कला आहे. त्या कलेचे महान पुजारी अण्णाभाऊ साठे होते. तमाशाच्या सुसंस्कृत प्रकाराला लोकनाटय म्हणून ओळखले जाते. तमाश या कलेला अण्णाभाऊंनी प्रेक्षक, काळ, परिस्थिती आणि संदर्भ यांना शोभेल असे स्वरूप दिले. समाज परिवर्तनासाठी आणि क्रांतीसाठी लोकरंजनापेक्षाही लोकशिक्षणाची आवश्यकता असते हे भान ठेऊन अण्णाभाऊंनी लावणी आणि तमाशा या रंजन कलेला लोकशिक्षणाकडे वळविण्याचा प्रयत्न केला. आणि त्यातील स्त्रियांच्या जीवनाची करूण कथा आली. परंतु अण्णाभाऊ साठे यांनी तमाशाबरोबरच कादंबरीमध्ये स्त्रियांच्या विविध प्रश्नावर प्रकाश टाकलेला आहे.

शोधनिबंधाचा उद्देश

अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्री जीवन– एक चिकीत्सक अभ्यास या प्रस्तुत शोधनिबंध लिहण्यामागचे उद्देश पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यामधील स्त्री जीवनाचे चित्रणाचे स्वरूप अभ्यासणे.

२) अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यामधील नायिकांचा अभ्यास करणे.

३) अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यामधील तत्कालीन स्त्रीसमस्याचा अभ्यास करणे.

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

अण्णाभाऊंच्या कादंबऱ्यातील स्त्री समस्यां

अण्णाभाऊंच्या एकूण वाङ्मय लेखनात वेश्या, मुरळी, नाची, कामगार इ. रूपात स्त्रियांचे वेगळे जग मांडणाऱ्या काही कादंबऱ्या स्त्री समस्यांच्या दृष्टिकोनातून लक्षात घेण्यासारख्या आहेत. वेश्या जीवनावर आधारीत 'चित्रा', तमाशावर बेतलेली 'वैजयंता', मुरळी जीवनाच्या समस्या मांडणारी 'चिखलातील कमळ', स्त्री सुलभ जीवनातील कोंडमारा टिपणारी 'आवडी' यासारख्या कादंबरीतील स्त्रियांचे विश्व तत्कालीन मराठी साहित्याला पूर्णतः नवे होते. या कादंबरीत येणारी स्त्री मनस्वी जीवन जगणारी पूर्णतः नवी आहे. एकूणच जीवनाबद्दल माफक अपेक्षा व्यक्त करणारी आहे. परंतु समाज व्यवस्थेतील गर्तेत अडकत–अडकत खोल कुठेतरी नाशाकडे जात असल्याची खूण तिच्या लक्षात येते. तेंव्हा ती पूर्ण क्षमतेनिशी लढाईस सिध्द होते. त्याचबरोबर त्यांच्या कादंबरीत पारंपारिक जीवन जगणाऱ्या स्त्रिया व परंपरेला छेद देणाऱ्या स्त्रिया असे दोन वर्ग दिसत असून अण्णाभाऊ दुसऱ्या वर्गाचे प्रतिनिधी बनून भावी स्वप्ने मांडत राहतात. या दृष्टीने खुद्द अण्णाभाऊ साठे यांच्या विचारप्रणालीतून निर्माण झालेला स्त्री विषयक दृष्टीकोन महत्वाचा ठरतो.

अण्णाभाऊंनी त्यांच्या कादंबऱ्यामध्ये फक्त स्त्री समस्याच मांडल्या नाहीत तर अशा जुलमी पितृसत्ताक स्त्रिया रेखाटल्या आहेत. या संदर्भात डॉ. शिवाजी पाटलांचे विश्लेषण मार्मिक आहे ते असे – समस्येच्या गर्तेत सहजपणे अडकलेली स्त्री विचारात' घेता, अण्णाभाऊंनी आंतरिक जिव्हाळयाने स्त्रियांची दुःखे मांडली. सर्वसामान्य माणसाला व समाजाला विचार प्रवृत्त करण्यासाठी प्रयत्न केला आहे. 'वैजयंता' ही कांदबरी तमाशा कलेवर बेतलेली आहे. तमाशाला न्याय मिळावा ही आंतरीक तळमळ आहे. या कलेचा उध्दार व्हावा यासाठी प्रयत्न करणारा बाबालाल शेठ आणि तमाशात नाचणाऱ्या बाईच्या दुर्बलतेचा फायदा घेणारा त्याचा मुलगा चंदुलाल, या समाजातल्या दोन प्रवृत्तींच्या कात्रीत सापडलेल्या वैजयंताची संघर्षकथा आकाराला येते. या कादंबरीत वैजयंता समाजाल विनम्रपणे निवेदन करते की, "कलेचा सन्मान नाकारला जाणे हेच वैजयंताचे खरे दुःख बनते. जनतेची मालकी माझ्या कलेवर आहे, शरीरावर नाही." यातून स्त्री देहाकडे विकृत भावनेने पाहणारे चंगळवादी रसिक कलेचे मारेकरी ठरतात. या स्त्रियांच्या अगतिकतेचा व असुरक्षिततेचा फायदा घेण्यासाठी धडपडत असतात. त्यास चंद्रा, गजरा या बळी पडलेल्या स्त्रिया दिसून येतात. वैजयंता ही स्त्री आहे. तिला प्रेम हवे आहे. तिची संसार करण्याची स्त्री सुलभ इच्छा आहे. तिला सर्वांगानी स्त्री जीवन जगावेसे वाटते. कलावंत आणि स्त्री या दोन्ही रूपांना जिवंत ठेवण्याचा तिचा प्रयत्न आहे. यामुळे भांडवलशाही व्यवस्थेने येऊ घातलेल्या थैमानाशी ती मुकाबला करतांना दिसते.

भारतातील संस्कृती ही जगात श्रेष्ठ समजली जाणारी संस्कृती आहे. तरीसुध्दा जगाच्या तुलनेने भारतात स्त्रीला गौण स्थान दिलेले आहे. नव्हे तर ती एक उपभोगाचीच वस्तू आहे अशी समजूत पुरूष प्रधान व्यवस्थेची आहे. परंपरेने समाजातील स्त्री वर्गाला शोषितच ठेवले आहे. या वर्गाच्या वाटयाला आलेल्या दुःखाचे वास्तव चित्रण अण्णाभाऊ साठे यांनी 'चित्रा' या कादंबरीत केले आहे. 'चित्रा' ही कादंबरी वेश्या जीवनावर प्रकाश टाकणारी आहे. चित्रासारख्या

सुंदर मुलीला मामा व्यापाऱ्याकडे सोपविते. अगोदरच बहीणीची झालेली फसवणूक लक्षात घेऊन तू आपली अब्रु त्याच मोलानं जप, लग्न करून घे. एवढच कर. या आईच्या संस्कारसामग्रीवर ती नरकतूल्य जीवनाला तिलांजली देते आणि पुरूषप्रधान संस्कृतीचा अव्हेर करते.

'चंदन' या कादंबरीतील नायिका चंदा नही विधवा असून ती एक लढाऊ कामगार स्त्री आहे. मुंबईत वासनेने बरबरटलेल्या लोकांशी ती धीराने सामना करते. प्रसंगी जेलही भोगते. या कादंबरीतील कामगार स्त्रीच्या वाटयाला येणारे दारूण दुःख चित्रित केलेले आहे. मुरळीची मुलगी म्हणून जगतांना यातनेवर मात करून परंपरेला तडा देणारी सीमा बळी नावाच्या मातंग तरूणाशी लग्न करते. आणि खंडोबाला वाहिलेल्या मुरळी कायद्याचा भंग करते. हा एक सामाजिक विद्रोह आहे. अण्णाभाऊंची 'आवडी' ही कादंबरी ग्रामीण कुटूंबातील स्त्रियांच्या सुख स्वप्नांचा चुराडा कसा होतो याचे हृदयस्पर्शी दर्शन घडविते. 'रत्ना' यासारख्या कादंबरीत आयुष्यात फरफट झालेल्या बलात्कारीत रत्नाला पुन्हा मिलीटरीमन पती स्विकार करतो. त्याचबरोबर रत्ना आयुष्यात येणाऱ्या प्रत्येक कठीण प्रसंगात खचून न जाता त्याला तोंड देत देत ती परिस्थितीशी सातत्याने संघर्ष करते. आपल्या शिलाला जपणारी अब्रुदार रत्ना अण्णाभाऊंनी या कांदबरीत रेखाटली आहे. ग्रामीण भागातील स्त्रियांच्या असुरक्षिततेवर अण्णाभाऊंनी इथे नेमके बोट ठेवलेले आहे.

नायिकाप्रधान कादंबरीत विजयी ठरणारी स्त्री प्रामुख्याने अण्णाभाऊंनी उभी केली आहे. त्यात त्यांनी स्विकारलेल्या तत्वज्ञानाचे प्रतिबिंब पहावयास मिळते. मार्क्सवादी विचारांच्या कुशीत तयार झालेल्या अण्णाभाऊंना अपेक्षित परिणामाच्या दृष्टीने नायिका अवतारलेल्या आहेत. कामगार जगतात राहून बुभूक्षित पुरूषांबरोबर लढणारी चंदन, फुलपाखरू मधील नितीशून्य जगातून बाहेर पडणारी रोहीणी, या सर्व नायिका सामाजिक व्यवस्थेतल्या अन्यायाविरूध्द उभ्या राहतात.

अण्णाभाऊंच्या मनस्वी नायिका:

अण्णाभाऊंच्या कथाविश्वातील स्त्री मनस्वी आहे पण समाजाच्या सर्वोच्च स्तरावर बसून मनस्वीपणे चैन करायला मोकळीक असलेल्या समाज जीवनातील ती नाही, तर जिला कसलीच मोकळीक नाही अशा बंदीस्त आणि बांधलेल्या समाजजीवनात करकचून जखडलेली, स्वतःच्या स्वातंत्र्यासाठी आणि अस्मितेसाठी जबरदस्त संघर्ष करणारी आणि विजयी होणारी अशी ती मनस्वीनी आहे. आणि ती कोणी असामान्य, अलौकीक, स्त्रीरत्नात गणण्यात येणारी नव्हे. ती एक साधी, कुठल्याही सामान्य कुटूंबात आढळून येईल अशीच आहे. पण स्वतःच्या मनाने जीवन जगण्याच्या तिच्या अधिकाराची पायमल्ली होताच खवळून उठून रणांगणात लढावे तशी लढणारी ही मनस्वीनी आहे. अण्णाभाऊंच्या सर्व विश्वाला व्यापून दोन अंगुळे वरच राहीली आहे. पण स्त्रीची ही स्वतंत्रता, अस्मिता, मनस्विता आणि महत्ता यांनी अण्णाभाऊ कसे विलक्षण भारावले होते ते पाहून मन थक्क होते. स्त्रीचा अपार आदर करणारा हा माणूस किती श्रेष्ठ होता हे पाहून त्यांचा अफाट आदर करावासा वाटतो.

अण्णाभाऊंची माकडीचा माळ ही एक लोकविलक्षण, चित्त थरारक आणि कधीही न विसरली जाणारी कादंबरी आहे. यात मनुष्य आणि प्राणी (माकड) यांचं विलक्षण दर्शन तर आहेच पण मनुष्यांची विविध रूपे इथे कोरीव लेण्यासारखी साकार झाली आहेत. भटक्या जमातीत एक आगळंवेगळं जग आणि माकडवाला यंकु, त्याची आईवेगळी पोरकी दुर्गा आणि यंकुचं व्यक्तीमत्व अफाट आहे. पण सारी कथा दुर्गाभोवती फिरत आहे. लाडकी, अवखळ लेक दुर्गा, गावच्या इनामदाराच्या रंगराव पाटलाच्या वासनेचा घास होऊ घातलेली दुर्गा, यंकुवर निखळ प्रेम करते आणि वासनांध इनामदाराला स्त्रीच्या अस्मितेची जाणीव करून देते.

तमाशाची कला आणि तमासगिरांचे जीवन, नव्हे त्यांचा कठोर जीवन संघर्ष हा अण्णाभाऊंच्या हृदयात खोलवर रूतलेला आंतरीक जिव्हाळा आहे. त्यातले दुःख त्यांच्या अंतःकरणात सलते आहे. हया केलेला हया तमागिरांना, न्याय मिळावा हा त्यांचा कथा–कादंबऱ्यातला उद्रेक आहे. खुद्द अण्णाभाऊंच्याच शब्दात सांगायचे तर वैजयंताच्या प्रस्तावनेत त्यांनी म्हटल्याप्रमाणे – तमाशा हा कला प्रकार महाराष्ट्राचा राष्ट्रीय कला प्रकार आहे. ज्यावेळी महाराष्ट्रात स्पृश्यास्पृश्य हा भेद उग्र स्वरूपात नांदत होता, त्यावेळी महार, मांग, ब्राम्हण, मराठा या जातीचे तमासगीर एका फडात तमाशा खेळत होते. एका पंक्तीला बसून जेवित होते. ही तमाशाची किमया महाराष्ट्र विसरणार नाही. कंठ काव्य नि कला यांचं एक चिरंतन इंद्रधनुष्यच त्या शाहीरांनी उभारून ठेवलं आहे. परंतु इंग्रजी कारकिर्दीत तमाशा दुरावला. त्याचवेळी कनातिचे मालक व कंत्राटदार यांनी थेटरात कोंडला नि त्याचं संपूर्ण वाटोळं केले, नव्हे त्या थोर कलेचा कडेलोट केला. अण्णाभाऊंची हीच व्यथा आहे. आणखी एक वेदना एक व्यथा आहे आणि ती तमाशात नाचणाऱ्या स्त्रीची आहे. ती स्त्री आहे. ती प्रेम करते. तिला संसार हवा आहे. तिला सर्वांगानी स्त्री जीवन हवं आहे, ती कलावंत आहे अन ती स्त्री आहे. आणि या दोहोंची युती साधु पाहणारी, त्यासाठी वाटेल त्या संकटांचा मुकाबला करणारी अशी ही अण्णाभाऊंची मनस्वीनी आहे. आणि तिला वेश्या बनवू पाहणाऱ्या दुष्ट दुर्जनांचा सडेतोड मुकाबला करणारी ती सौदामीनी आहे असे डॉ. तारा रेड्डी विशद करतात.

तमाशा कलावंताच्या दुःखाची सनद मांडत असतांना जयश्री सगर लिहीता की, वैजयंता ही अण्णाभाऊ साठे यांची एक आव्हानात्मक कलाकृती असून हया कादंबरीत भारतीय समाजव्यवस्थेत स्वतः कायम उपेक्षित राहून उपेक्षित ठेवणाऱ्यांचे मनोरंजन करूनही समाजव्यवस्थेने त्यांची उपेक्षाच केली आहे. त्या उपेक्षेचे व उपेक्षितांचे चित्रण या कलाकृतीतून प्रत्ययास येते. अण्णाभाऊ साठे हे संवेदनशील सर्जक असल्याने वैजयंता मधून स्त्रियांच्या शोषणाची शृंखला निर्भयपणे, निर्भिडपणे व मराठी कादंबरी लेखनाचा रूढ साचा नाकारून तमाशातील नर्तिकेला नायिका बनविली आणि स्त्रीमुक्ती चळवळीचा संदेश देणारी खंबीर नायिका उभी केली आहे. त्याच्या या साहित्यामधील विचारातुन पुढील निष्कर्ष निघतात.

62

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

निष्कर्ष:

१) अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यामधील स्त्री जीवनाचे चित्रण क्रांतीकारी स्वरूपाचे असून त्याला मार्क्सवादाचा आधार आहे.

२) अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यामधील नायिका क्रांतीकारी आहेत.

३) अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यामधील नायिकांनी तत्कालीन सामाजिक समस्यांवर मात करून स्त्री स्वातंत्र्य याचा पुरस्कार केलेला आहे.

४) अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यामधील नायिका मनस्विनी आहेत.

सारांश:

अण्णाभाऊ साठे हे विसाव्या शतकातील साहित्य व कलेच्या चळवळीतील एक प्रतिभावान व्यक्तिमत्व होते. त्यांनी आपल्या साहित्यामधून व लिखाणातून सामाजिक प्रथा, परंपरा यांविरूध्द हल्ला चढविला. सामाजिक जागृततेसाठी प्रयत्न केले आहेत. देशातील दारिद्य, बेकारी, आर्थिक विषमता कमी करून लोकांच्या मुलभूत गरजा सोडविण्यासाठी लिखाण केले आहे. त्यांच्या साहित्यामधून स्त्रीचे शील, पुरूषाचा स्वाभिमान व देशाचे स्वातंत्र्य यातील गोष्टींचा संघर्ष आला आहे. अण्णाभाऊंनी ज्या स्त्री व्यक्तीरेखा त्यांच्या साहित्यात उभ्या केल्या आहेत त्यांच्याबाबत अनेक विचारवंतांनी वेगवेगळया भूमिकेतून मांडणी केलेली आहे. अण्णाभाऊंनी मराठी वाङ्‌मयात कठोर आणि कठोर, परखड आणि सत्य, दबलेले आणि उफाळलेले, जीवन संघर्षात अटीतटीला आलेले विश्व मांडले. मनुष्याच्या जीवनावर स्त्रीचा जबरदस्त प्रभाव मराठी वाङ्‌मयात फक्त अण्णाभाऊंच्याच कथा विश्वात स्पष्ट आणि रेखडोक प्रगटला आहे.

संदर्भसूची:

१) इंगळे मालती, बाबुराव बागल : व्यक्ती आणि वाङ्‌मय, देवयानी प्रकाशन मुंबई, द्वितीय आवृत्ती २००९.

२) एजाज अहमद : क्रांत्याचे शतक, लोकवाङ्‌मय गृह, मुंबई प्रथम आवृत्ती २००४.

३) कोरडे बजरंग :भारतीय साहित्याचे निर्माते – अण्णाभाऊ साठे साहित्य अकादमी, नवी दिल्ली, प्रथमावृत्ती २००९.

४) निकम गौतम : क्रांतीवीर अण्णाभाऊ साठे, विमलकिर्ती प्रकाशन, चाळीसगाव, प्रथमावृत्ती, अस्मिता प्रकाशन, नागपूर

५) वानखेडे चंद्रकांत (संपा) : अण्णाभाऊ साठे साहित्य सम्मेलने : माणूस जागा व्हावा म्हणून... लोकजागर, अस्मिता प्रकाशन, नागपुर

६) डांगळे अर्जुन व इतर संपादक मंडळ : लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे साहित्य वाङ्‌मय प्रकाशनक – सचिव महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळ, मुंबई, प्रथमावृत्ती ऑगष्ट १९९८.

७) सगट अंबादास : मराठी शाहीरी वाङ्‌मय परंपरा

SHIVAJI COLLEGE • HINGOLI •

साहित्याच्या सगळ्या शाखांमधून [illegible] परंतु परिस्थितीचे चटके [illegible] शिकवलेले [illegible] सन्मान वाढला आहे. समाजमनावर [illegible] गावकुसा आणि गाव यातील [illegible] त्यांच्या कुठल्याच लेखन ग्रंथात जाणवत नाही. उलट [illegible] निर्माण [illegible] प्रेरणेने प्रेरीत झालेले आत्मबळ या साहित्यातून दिसते आहे.

भुकेने व्याकुळ, गावकुसा बाहेर - कुठेतरी [illegible] आहे हा [illegible] अण्णाभाऊंनी [illegible] जगला, भोगला आहे. त्यामुळे त्यांच्या लेखनीतील स्वाभिमान अधिक महत्त्वाचा वाटतो. त्यांच्या लेखणीने उभे केलेले सगळेच स्त्री - पुरुष संयम शिकलेल्या सुसंस्कारी जगण्याला प्राधान्य देतात. हा [illegible] चाड असलेली महाराष्ट्रातील माणसं अण्णाभाऊंच्या लेखनीने मोठ्या ताकदीने सन्मानीत केली आहेत.

जगभरातील विचारवंतांच्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेत प्रकाशित झालेला हा ग्रंथ अण्णाभाऊ साठेंच्या समग्र जीवनकार्याला लेखनपैलूंना अलगद उलगडून दाखवणारा ऐतिहासीक दस्तऐवज आहे. या महान कार्यात आपली उर्जा ओतणारे तमाम लेखक, संपादकीय मंडळ आणि परिषदेचे संयोजक आणि त्यांचे सहकारी यांचे मनःपुर्वक अभिनंदन.

प्रा.डॉ. मुकुंद राजपंखे
पदवी व पदव्युत्तर इंग्रजी विभाग प्रमुख,
यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय,
अंबाजोगाई, जि. बीड.
मो.

ISBN : 978-93-83672-76-9

Publisher
Arun B. Godam
Latur, Dist. Latur-413512
(Maharashtra, India)
Mob. 7020796909

SHAURYA PUBLICATION
Publisher
Shaurya Publication

www.rjournals.co.in

PRINC[illegible]
Shivaji Colleg[illegible]

63